

УДК 340.13

Лемеха Р. Б.,

lemekha@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-3850-6641

*здобувач ступеня доктора філософії зі спеціальності право факультету суспільних і прикладних наук
Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ*

ПОЗИТИВІСТСЬКИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Метою цього дослідження є здійснення аналізу праворозуміння гендерної рівності під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Методика. Використані у цьому дослідженні методи полягають у здійсненні аналізу, узагальненні та порівнянні наявного науково-теоретичного матеріалу та норм законодавства, за результатами застосування яких автором даються обґрунтовані висновки та пропозиції, що можуть бути застосовані під час вирішення проблем, які пов'язані із праворозумінням гендерної рівності. Результати. Здійснено аналіз поняття "гендерна рівність", як з точки зору теоретичних розробок так і його нормативно-правового регулювання. Звернена увага на відсутність уніфікованого підходу до праворозуміння понять "стать", "гендер", "гендерна рівність". Виявлено значні диспропорції у розподілі прав та обов'язків жінок та чоловіків на прикладі виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, насамперед в період дії правового режиму воєнного стану. Проаналізовано суперечності у нормативно-правових актах (нормах позитивного права України) в частині забезпечення гендерної рівності. Підтримано пропозиції щодо внесення змін до Закону України "Про військовий обов'язок та військову службу" з метою запровадження рівних прав та обов'язків для всіх громадян України незалежно від статі, а також для підвищення рівня обороноздатності України. Наукова новизна. Обґрунтовано пропозицію щодо запровадження як рівних прав, так і рівних обов'язків для чоловіків та жінок, що зможе забезпечити реальну, а не декларативну гендерну рівність, а також уніфікує підходи до праворозуміння її закріплення у нормативно-правових актах. Практична значимість. Дослідження праворозуміння гендерної рівності під час дії правового режиму воєнного стану в Україні може бути використане в рамках підготовки нових або внесення змін до діючих нормативно-правових актів або як джерело для подальших наукових досліджень, чи в якості теоретичного матеріалу в межах вивчення різних юридичних дисциплін.

Ключові слова: гендер, рівність, війна, воєнний стан, праворозуміння, позитивне право.

Lemekha R. B.,

lemekha@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-3850-6641

*Doctor of Philosophy degree holder, majoring in law, Faculty of Social and Applied Sciences,
King Danylo University, Ivano-Frankivsk*

A POSITIVIST APPROACH TO UNDERSTANDING GENDER EQUALITY DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. The purpose of this study is to analyse the legal understanding of gender equality during the martial law regime in Ukraine. **Methods.** The methods used in this study consist in analysing, summarising and comparing the available scientific and theoretical material and legislative provisions; based on the results of applying these methods, the author provides substantiated conclusions and proposals which can be applied in solving the problems related to the legal understanding of gender equality. **Results.** The author analyses the concept of "gender equality" both in terms of theoretical developments and its legal regulation. Attention is drawn to the absence of a unified approach to the legal understanding of the concepts of "sex", "gender", "gender equality". The author identifies significant imbalances in the distribution of rights and responsibilities of women and men on the example of fulfilling the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine, especially during the period of martial law. The author analyses the contradictions in legal acts (norms of positive law of Ukraine) in terms of ensuring gender equality. The author supports the proposals to amend the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" with a view to introducing equal rights and obligations for all citizens of Ukraine, regardless of

gender, and to increase the level of Ukraine's defense capability. Scientific novelty. The author substantiates the proposal to introduce both equal rights and equal responsibilities for men and women, which will ensure real, rather than declarative, gender equality, and unify approaches to the legal understanding of its enshrining in legal acts. Practical significance. The study of the legal understanding of gender equality during the martial law regime in Ukraine can be used as part of the preparation of new or amendments to legal acts, or as a source for further scientific research or as theoretical material in the study of various legal disciplines.

Key words: gender, equality, war, martial law, legal understanding, positive law.

JEL Classification: K30

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-17-02>

Постановка проблеми. Воєнні конфлікти, що є невід'ємною рисою сучасності, мають довготривалий вплив на суспільство, і цей вплив зрідка буває гендерно нейтральним. Смерть і руйнування змінюють структуру і динаміку населення у тому числі його демографічні характеристики і традиційні гендерні ролі. Тягар смертності від війни непропорційно лягає на плечі чоловіків, тоді як жінки і діти становлять більшість біженців і переміщених осіб. У той же час, непрямий вплив війни на суспільство більш рівномірно розподіляється між статями.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України загостило багато аспектів світосприйняття, а також активізувало суспільні дискусії стосовно ряду норм як природнього права, які відображені у міжнародному та національному законодавстві, так і суто позитивного права, внаслідок чого відбуваються процеси трансформації підходів до їх розуміння, які характеризуються різними ступенями інтенсивності. Одним із актуальних, на нашу думку, процесів зміни праворозуміння є зміна підходу до розуміння гендерної рівності, яка закріплена у законодавстві України, тобто у нормах позитивного права. Разом з тим, норми законодавства щодо гендерної рівності є неоднозначними та можуть бути предметом неоднозначного розуміння суб'єктами, на яких вони спрямовані.

Постановка завдання. Завданням цього дослідження є аналіз змін, які відбуваються у праворозумінні гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції змін позитивного права багатьох демократичних держав свідчать про все ширшу імплементацію норм, які регулюють питання гендерної рівності. Україна не є виключенням, хоча з певними відмінностями.

Так, рівність прав громадян, у тому числі за ознакою статі, закріплено ст. 24 Конституції України. Більш того, ч. 3 вказаної статті перед-

бачає, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Щодо "гендерної рівності", то у ст. 1 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" це поняття визначається як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Тут необхідно звернути увагу, що праворозуміння гендерної рівності не має однозначності серед як вітчизняних, так і іноземних науковців, які наводять різноманітні визначення цього поняття, однак, більшість з цих понять апелює до рівності прав чоловіків та жінок, тобто рівності за ознакою статі. [1, с. 44, 45; 2, с. 153; 3, с. 4.69].

Разом з тим, С.Шафтенаар під статтю розуміє біологічну стать людини або фізіологічні особливості, які ідентифікують особу як чоловіка або жінку, а під поняття "гендер" тлумачить як "соціальне конструювання маскуліnnих і фемінних поведінкових очікувань, пов'язаних зі сприйняттям біологічної чоловічої та жіночої статі" [4, с. 21].

Як бачимо, поняття "стать" та "гендер" не є тотожними. Водночас, як і в нашому законодавстві так і в багатьох наукових працях поняття "гендерної рівності" та "рівності за ознакою статі" фактично ототожнюються [4, с. 21].

Однак, наведена суперечність не є предметом цього дослідження, тому, зважаючи на дотримання нами позитивістського підходу до право-

розуміння, поняття "гендерна рівність" буде нами трактуватися саме у розумінні, поданому у ст. 1 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків".

Зазначимо, що агресія росії проти України, яка бере свій початок із 2014 року перетворившись у лютому 2022 року на повномасштабне вторгнення, впливає на безліч аспектів суспільного життя в Україні та змінює підходи до урегулювання тих чи інших правовідносин, змінює праворозуміння, як давно існуючих норм позитивного права, так і новел законодавства. Не є виключенням і питання забезпечення гендерної рівності в умовах війни та дії правового режиму воєнного стану, який запроваджений на всій території України з 24 лютого 2024 року.

Варто погодитись із думкою О. Злагоди про те, що і чоловіки, і жінки страждають від цього, але не однаково [5, с. 82].

Як зазначає М. Бувінік та інші, насильницькі конфлікти (у тому числі – *війна росії проти України – примітка автора*) мають два рівні впливу на гендерні відмінності. Так, перший рівень проявляється у: зростанні смертності та захворюваності (особливо серед чоловіків і дітей) як прямих і непрямих наслідків насильства та руйнувань, а також збільшення кількості вдів; вимушеному переміщенні та міграції; втраті активів і доходів через руйнування ринків, знищення та пошкодження інфраструктури, смерті членів домогосподарств; сексуальному та гендерно-обумовленому насильстві. Гендерні наслідки другого рівня, спричинені надмірною чоловічою смертністю, включають: залучення жінок до політичної та громадської участі; зміни у шлюбній поведінці та народжуваності; зміни в традиційних ролях жінок у домогосподарстві (збільшенням кількості робочих годин, виходом на ринок праці або розподілом свого часу та зусиль по дому); скорочення (або збільшення) інвестицій у здоров'я та освіту дітей [6, с. 112, 113].

Відповідно до даних звіту "Швидкий гендерний аналіз ситуації в Україні", який підготували ООН Жінки та CARE "...жінки під час війни зіштовхуються з великими труднощами, коли йдеться про здоров'я та безпеку. Жінки очолюють домогосподарства і стають лідерами у своїх громадах, тому що чоловіки йдуть на військову службу. У той же час жінки залишаються значною мірою виключеними з офіційних процесів прийняття рішень, пов'язаних з гуманітарними зусиллями, миротворчістю та іншими сферами, які безпосередньо впливають на їхнє життя" [7].

Зауважимо, що більшість досліджень, які пов'язані із гендерною тематикою, приділяють значно більшу увагу проблемам, з яким стикаються саме жінки. До прикладу, наведений в попередньому абзаці звіт акцентує увагу на проблемах жінок, водночас залишає поза увагою те, що саме на чоловіків покладається більший тягар обов'язків, пов'язаних із війною, а чоловіки, які не були мобілізовані, піддаються різного рівня суспільного осуду.

Так, як зазначає О. Стрельник: "наразі чоловіки, які не відповідають ролі "захисника" і сприймаються як такі, що відмовилися воювати в національній армії, стикаються з соціальною ізоляцією. Незважаючи на те, що не всі чоловіки або навіть не більшість з них перебувають на фронті, гендерні очікування щодо того, що чоловіки повинні або мають воювати, є досить сильними. Згідно з нещодавнім дослідженням, деякі внутрішньо переміщені особи заявили, що місцеві жителі негативно ставляться до них. Особливо це стосувалося чоловіків через уявлення про те, що чоловіки є захисниками і повинні воювати, а не залишатися в безпечних районах" [8, с. 88, 89].

Наведене свідчить про певний рівень гендерно орієнтованої диспропорції в ставленні українського суспільства до чоловіків та жінок, що також має свій прояв у нормах позитивного права (про що мова піде далі). На нашу думку, жінки та чоловіки повинні бути справді рівноправними і в той же час нести рівні обов'язки з поправкою на конкретні об'єктивні обставини. Іншими словами недопустими є ситуації, коли як жінки, так і чоловіки піддаються осуду просто за те, що вони є чоловіками або жінками у певних ситуаціях. Наприклад, жінка, яка стала до лав сил оборони України не може бути піддана насмішкам з боку інших осіб, так само чоловік, який сам виховує одну або декілька дітей і виїхав з ними закордон не мав би піддаватись суспільному осуду.

З наведеного випливає, що з метою забезпечення реальної імплементації гендерної рівності необхідно забезпечити аналогічні підходи як в аспекті надання рівних прав, так і в частині покладання рівних обов'язків на чоловіків та жінок. Це сприятиме подоланню вказаної диспропорції.

Повертаючись до фактичних обставин цього дослідження, доцільно звернути увагу на певну неточність, яку допустила О.Стрельник у своєму дослідженні, спершу вказавши, що загальна чисельність сил оборони України становила

близько 1 млн. осіб, але далі зазначила, що "... зараз жінки становлять 22% усіх військовослужбовців. Загалом в армії України служать 38 000 жінок, близько 5 000 з них – на передовій..." [8, с. 89]. Однак такі дані математично неправильні, оскільки 22% від приблизно 1 мільйона, це близько 220 тисяч осіб, а не 38 тисяч, що становить 3,8 % від зазначеної кількості осіб, які беруть участь в обороні України від російської агресії.

Також уточнимо, що за останніми відомими даними, які повідомлені Генеральним штабом Збройних сил України, станом на березень 2024 року понад 47 тисяч жінок служать у складі ЗСУ, з них понад 4 тисячі – безпосередньо на передовій [9].

Саме на зазначених даних проявляється найбільша диспропорція між правами та обов'язками громадян України різних статей і одним із чинників виникнення такої диспропорції є норми позитивного права та сучасний стан його розуміння.

Звісно, ми не маємо на меті применшити роль жінок в захисті України від збройної агресії росії, проте з точки зору позитивістського підходу до праворозуміння відсутні підстави стверджувати про те, що чоловіки та жінки перебувають у гендерній рівності стосовно виконання військового обов'язку, особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Зазначене обумовлено тим, що ст. 65 Конституції України передбачає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (*без розмежування за статевую ознакою – примітка автора*).

У ч. 2 вказаної статті Конституції України зазначено, що громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Таким законом є Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу", але зі змісту ч. 11 та ч. 12 ст. 1 вказаного закону можна зробити висновок про відсутність рівності у обов'язках чоловіків та жінок стосовно військової служби, оскільки:

1) підлягають взяттю на військовий облік військовозобов'язаних лише жінки, які придатні до проходження військової служби за станом здоров'я та віком і закінчили заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої або вищої освіти та здобули медичну або фармацевтичну спеціальність;

2) у мирний час жінки можуть бути прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом);

3) жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час у добровільному порядку.

Така правова конструкція, на наш погляд, свідчить про дисбаланс в частині обов'язків, які передбачені ст. 65 Конституції України і покладаються на чоловіків та жінок.

Однією із особливостей позитивного права є те, що сформульовані у нормативно-правових актах норми є обов'язковими до виконання і наділені відповідною ієрархічністю (тобто норми джерел права з нижчою юридичною силою повинні відповідати нормам джерел з вищою юридичною силою). Отже, якщо Конституція України покладає на всіх громадян України обов'язок захищати Вітчизну, то це стосується як чоловіків, так і жінок.

Але чинна редакція Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", яка встановлює виключно добровільну можливість призову жінок на військову службу в умовах дії правового режиму воєнного стану, фактично суперечить ч. 2 ст. 24, ст. 65 Конституції України та ст. 1 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків", оскільки для жінок фактичний обов'язок захищати Вітчизну трансформовано на право, оскільки його виконання є виключно добровільним.

Якщо логічно йти у заданому руслі, то варто погодитися із позицією Д. Г. Тініна, який наголошує на необхідності призову жінок зважаючи на наступні фактори: 1) це сприятиме збільшенню чисельності військовослужбовців і підвищенню обороноздатності країни; 2) призов на військову службу для жінок допоможе змінити стереотипи та упередження щодо ролі жінки в армії. [10, с. 436].

Зі свого боку доповнимо думку Д.Г. Таніна тим, що запровадження рівних умов для жінок та чоловіків в частині як надання прав, так і покладання рівних обов'язків забезпечить реальну імплементацію гендерної рівності, сприятиме уніфікації її праворозуміння та усуне наявну невідповідність ст. 65 Конституції України та Закону України "Про військовий обов'язок та військову службу".

Висновки. Отже можемо констатувати, що наявний стан праворозуміння гендерної рівності з точки зору теорії позитивного права та власне норм законодавства України характеризується якщо не прямою суперечністю, то при-

наймні, непослідовністю. Зазначене, у поєднанні із усталеними стереотипами щодо суто жіночих та чоловічих ролей у суспільстві, створюють проблеми в сфері забезпечення прав та свобод людини, а також ставлять під загрозу фактичну імплементацію гендерної рівності.

З метою подолання вказаних проблем необхідно узгодити Закон України "Про військовий обов'язок та військову службу" із нормами ст. 24 та ст. 65 Конституції України в аспекті запровадження рівних прав та обов'язків для всіх громадян, зокрема, незалежно від статі чи, точніше, від гендерної приналежності.

На нашу думку, саме запровадження як рівних прав, так і рівних обов'язків для чоловіків та жінок, зможе забезпечити реальну, а не декларативну гендерну рівність, а також уніфікує підходи до праворозуміння її закріплення у нормативно-правових актах. Разом з тим, проведене нами дослідження охоплює лише частину проблематики в сфері забезпечення гендерної рівності, а тому не може претендувати на всеохопність, тому важливо продовжити пошук оптимальних шляхів вирішення окреслених проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аніщук Н. В. Основи гендерного права України. Одеса: Фенікс, 2013. 208 с.
2. Барко В. І. Теоретичні засади визначення поняття гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі розвитку суспільства. Вісник Національного університету оборони України. 2014. Вип. 4. С. 152–155
3. Саветчук Н. М., Питльована В. П. Поняття та зміст гендерної рівності: правовий аспект // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. – Івано-Франківськ. 2023. № 63. С.4.63-4.74.
4. Schaftenaar, S. 2022. Gender Equality and Conflict. Gendered Determinants of Armed Conflict, Violent Political Protest, and Nonviolent Campaigns. Report / Department of Peace and Conflict Research 129. 56 pp.
5. Злагода О. Гендерно зумовлене насильство під час воєнного стану в Україні // Права людини та гендерна рівність під час воєнних дій на території України: збірник тез доповідей учасників наукового форуму (17 червня 2022 року) / упор. Ірина Євхутіч. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 224 с.
6. Buvinic, M., Das Gupta, M., Casabonne, U., Verwimp, P. (2013). Violent Conflict and Gender Inequality: An Overview. The World Bank Research Observer, 28 (1), 110-138 URL: <https://doi.org/10.1093/wbro/lks011> (дата звернення 07.02.2025)
7. Україна: Новий звіт структури ООН Жінки та організації CARE підкреслює непропорцій-

ний вплив війни на жінок та спільноти меншин (4 травня 2022 р.). URL: <https://ukraine.un.org/uk/180993-ukrayina-novyzyvit-strukturny-on-zhinky-ta-orhanizatsiyi-care-pidkreslyuye-neproportsynnyu>. (дата звернення 11.02.2025)

8. Strelnyk, O. (2023). Gender, Citizenship and War: How Russia's War on Ukraine Affects Women's Political Rights. *Femina Politica – Zeitschrift für feministische Politikwissenschaft*, 32(1), 87-94 URL: <https://doi.org/10.3224/feminapolitica.v32i1.07> (дата звернення 15.02.2025)

9. Стаття «Жінки на війні: як долати «скляну стелю»» від 08 березня 2024 року – веб-сайт «Радіо Свобода». – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-na-viyni-henderna-rivnist/32853881.html> (дата звернення 19.02.2025)

10. Тінін, Д.Г. (2023). Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*, 2 (80), 432-437.

REFERENCES:

1. Anishchuk N. V. *Osnovy gendernoho prava Ukrainy. [Fundamentals of gender law of Ukraine]*. Odesa: Feniks, – 2013. 208 p. (in Ukrainian)
2. Barko V. I. *Teoretychni zasady vyznachennia poniattia gendernoi rivnosti v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. [Theoretical foundations for defining the concept of gender equality in the activities of the internal affairs bodies of Ukraine at the present stage of society development]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2014. Issue 4. – P. 152-155. (in Ukrainian)
3. Savetchuk N. M., Pytliova V. P. *Poniattia ta zmist gendernoi rivnosti: pravovyi aspekt [The concept and content of gender equality: legal aspect]* // *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva*. Ivano-Frankivsk. 2023. No. 63. – P.4.63-4.74. (in Ukrainian)
4. Schaftenaar, S. 2022. Gender Equality and Conflict. Gendered Determinants of Armed Conflict, Violent Political Protest, and Nonviolent Campaigns. Report / Department of Peace and Conflict Research 129. 56 pp.
5. Zlagoda O. *Genderno zumovlene nasylstvo pid chas voiennoho stanu v Ukraini // Prava liudyny ta genderna rivnist pid chas voiennykh dii na terytorii Ukrainy: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv naukovofo forumu (17 chervnia 2022 roku) [Gender-based violence during martial law in Ukraine // Human rights and gender equality during hostilities on the territory of Ukraine: a collection of abstracts of the participants of the scientific forum (June 17, 2022)] / upor. Iryna Yevkhutych. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. 224 p. (in Ukrainian)*
6. Buvinic, M., Das Gupta, M., Casabonne, U., Verwimp, P. (2013). Violent Conflict and Gender

Inequality: An Overview. The World Bank Research Observer, 28 (1), 110-138 URL: <https://doi.org/10.1093/wbro/lks011> (accessed 07.02.2025).

7. Ukraina: Novyi zvit struktury OON Zhinky ta orhanizatsii CARE pidkresliuie neproportsiyni vplyv viiny na zhinok ta spilnoty menshyn (4 travnia 2022 r.) [Ukraine: New report by UN Women and CARE highlights disproportionate impact of war on women and minority communities (May 4, 2022)]. URL: <https://ukraine.un.org/uk/180993-ukrayina-novyyzvit-struktury-on-zhinky-ta-orhanizatsiyi-care-pidkreslyuye-neproportsiynny>. (accessed 11.02.2025)

8. Strelnyk, O. (2023). Gender, Citizenship and War: How Russia's War on Ukraine Affects Women's Political Rights. *Femina Politica – Zeitschrift für feministische Politikwissenschaft*, 32(1), 87-94 URL:

<https://doi.org/10.3224/feminapolitica.v32i1.07> (accessed 15.02.2025).

9. Article «Zhinky na viini: yak dolaty «sklianu steliu» [“Women at War: How to Overcome the Glass Ceiling”] of March 08, 2024 – «Radio Svoboda» website – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-na-viyni-henderna-rivnist/32853881.html> (accessed 19.02.2025).

10. Tinin, D.G. (2023). Deiaki aspekty gendernoi rivnosti u voiennyi chas: yak viina zminiue rol zhinok u suspilstvi. [Some aspects of gender equality in wartime: how war changes the role of women in society] *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriya: Pravo*, 2 (80), 432-437. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 15.04.2025